

Науковий СВІТ

№10
ЖОВТЕНЬ
2009 р.

- ❖ Для менталітету прийдешніх поколінь
- ❖ Перша сучасна енциклопедія
- ❖ Роздуми з приводу назв важливих фізичних величин
- ❖ Апокаліпсиса не буде
- ❖ Хто і яку дисертацію подав до захисту?

перша сучасна Енциклопедія

Уже вийшло вісім томів Енциклопедії Сучасної України. Пропонуємо вашій увазі бесіду з виконуючим обов'язки директора Інституту енциклопедичних досліджень НАН України Миколою Григоровичем Железняком, колектив якого готує до друку це поважне універсальне видання.

М.Г. Железняк, виконуючий обов'язки директора Інституту енциклопедичних досліджень НАН України.

Енциклопедичних видань нині чимало. Та, розгорнувши те чи інше з них, ловиш себе на думці, що автори взялися за явно непосильне для своїх можливостей завдання. Іноді вже після перших сторінок, навіть без ознайомлення з вихідними даними, видно, в якому регіоні й ким видано цей том. Плюралізм, корисний у політиці, зовсім не придатний у галузях, базованих на засадах наукової об'єктивності та зваженої державної відповідальності. В енциклопедичній справі немає місця для дилетанства, аматорства. Скільки б не вирувало у суспільстві пристрастей, хоч як тяжко нам було б, підготовка серйозних енциклопедичних видань є пріоритетом фахівців академічної науки. Зараз це науковці Інституту енциклопедичних досліджень НАН України. Тільки так можна втримати високу міжнародну планку, бути певним, що не лише сучасники, а й нащадки звертатимуться до сконденсованої у фоліантах інформації, як до кладезя правди й об'єктивної істини.

– Кожна справа, тим паче, така відповідальна, як створення новітньої української енциклопедії, має свої витoki. Що Ви сказали б, Миколо Григоровичу, щодо Енциклопедії Сучасної України (ЕСУ), яку можна назвати державною справою?

– Здійснення проекту видання ЕСУ – нині, безперечно, державна справа! Але починалося все з ініціативи нашого давнього

друга у Франції, Аркадія Жуковського. Він є професором знаменитої Сорбонни в Парижі і водночас іноземним членом Національної академії наук України. Пан Жуковський відомий у світі як географ, історик. Разом з тим частину свого творчого життя присвятив створенню енциклопедій. Він, власне, продовжувач справи іншого українського патріота, Володимира Кубійовича, котрий, як відомо, підготував і видав Енциклопедію українознавства.

– У Канаді?

– Ні. То англomовна Енциклопедія українознавства (ЕУ) вийшла у Канаді. А перед цим українською її видали в Парижі... До речі, коли Кубійовича не стало, то саме Жуковський замінив його у цій відповідальній царині. Енциклопедія українознавства мала спочатку три томи. То була словникова частина. Далі опубліковано абеткову – у десяти томах. А одинадцятий, доповнюючий, Жуковському допомагали створювати науковці АН України, про що він і зазначив у передмові. Це, власне, й поклато початок нашої співпраці... Коли завершився проект ЕУ, Україна вже була незалежною. І от Жуковський звертається до нашої Академії наук з пропозицією підготувати ще три томи. Вони мусили бути доповненням, що ввібрало б матеріал новітнього часу... Щоправда, енциклопедію Кубійовича на території України на цей час уже перевидали. Це зробили в Науковому товаристві імені Шевченка у Львові, під орудою відомого вченого, члена-кореспондента АН України Олега Романіва. Досить поширеним тоді фотоспособом. Але, звичайно, це видання не охоплювало дуже цікавий історичний пласт від другої половини вісімдесятих років минулого століття до здобуття української незалежності. Отож питання про додаток до вже існуючої Енциклопедії українознавства, її осучаснення залишалось відкритим... Я говорив – Аркадій Жуковський звернувся у зв'язку з цим до Академії наук України. Тепер уточню, що безпосередньо він співпрацював з одним із підрозділів академії, а саме – Комітетом науки і культури для зв'язків з українцями за кордоном. Очолював цей комітет відомий у Європі вчений-астроном, академік НАН України Ярослав Степанович Яцків, який, до речі, добре володіє англійською мовою.

Мабуть, саме тому, що Ярослав Степанович бував у Парижі і заприятелював з Аркадієм Жуковським, той і звернувся до Академії в особі Комітету науки і культури, де я тоді працював. Ми загорілися ідеєю осучаснення енциклопедії Кубійовича! Ярослав Степанович доповів про це президентові Академії. Борис Євгенович Патон палко підтримав наші наміри. Та тільки-но почали збирати матеріали, стало зрозуміло – ні в один, ні у три додаткових томи їх не вмістиш. Більше того, ми побачили – осучаснити давно видане, те, що стало готовим історичним продуктом, просто неможливо. Скажімо, взяти статтю про Бажана. Її написали ще в сорокових роках! Тим часом він після цього ще стільки ж жив і творив, займаючись, між іншим, і вітчизняною енциклопедичною справою. І таких прикладів безліч.

– Та припустимо навіть, що додатковий матеріал вмістився б у заплановані три томи... А в якому становищі опинився б кори-

стувач? Крім цих книг, ще купувати й десять томів, перевиданих у Львові?

– Так, я саме й хотів зупинитися на цій, нібито технічній, а насправді складній практичній проблемі. Отож, добре поміркувавши, ми вирішили робити окреме, самостійне видання. Спливали тяжкі дев'яності роки. Звичайно, головною проблемою при здійсненні нового проекту були кошти. Ми повинні низько вклонитися двом організаціям, які нам допомогли. Одна – це фонд “Відродження”, інша – Фондація приятелів енциклопедій українознавства (США). Нею керує така діяльна людина, як інженер Володимир Баранецький. Ці дві організації пожертвували невеличку суму грошей на те, аби ми оплачували роботу трьох осіб,

Перші п'ять томів Енциклопедії Сучасної України.

Прекрасний сучасний дизайн – одна з головних рис ЕСУ.

працівників координаційного бюро ЕСУ, а також мали можливість придбати комп'ютерну техніку. Академія наук виділила нам одну кімнату, і, таким чином, робота над підготовкою нового енциклопедичного видання розпочалася...

– Однією з найголовніших складових при створенні будь-якого довідкового видання є, мабуть, джерела надходження первинного матеріалу. На що Ви насамперед поклалися?

– Ми розробили анкети та розіслали їх. Коли почали надходити відповіді, дівчата з експедиції Академії наук носили нам пошту клунками. Але, звичайно, що цьому передувала досить напружена робота самого координаційного бюро. Адже треба було опрацювати схему анкети на матеріали, віднайти адреси, підго-

тувати листи й розіслати їх. На цьому етапі нашої роботи і рутинних турбот, і основоположних дискусій було чимало! Наприклад, спочатку обговорювали, де бути організаційному центру, у Львові чи Києві. Вирішили, що таки у столиці. А кого з відомих людей залучити до справи? На це запитання дав відповідь сам Аркадій Жуковський. Він сказав, що до створення нової енциклопедії треба залучити “нашого найбільшого розума” – академіка Івана Михайловича Дзюбу... Так розпочиналася наша робота.

– Миколо Григоровичу, прошу Вас сказати кілька слів про методику збирання матеріалів. Їх накопичували спочатку лише для першого тому ЕСУ, чи з прицілом на весь проект?

– Ми збирали інформацію, як-то кажуть, від А до Я. Тобто для підготовки всіх запланованих томів енциклопедії. Створювали повну базу даних. Водночас зосередилися на підготовці першого тому. І, зрештою, його видали за рахунок двох, згаданих вище, організацій, цебто фонду “Відродження” та Фондації приятелів... В “Українському домі” відбулася масштабна презентація первістка ЕСУ. Крім багатьох поважних осіб, у ній брав участь і Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко. Отримали ми вітання від Президента та Прем'єр-Міністра України. От після цієї події робота з підготовки й видання нашої енциклопедії стала справді державною. Ми одержали відповідне замовлення.

– Тобто держава переконалася у ваших спроможностях...

– Виглядає – так. Відповідні інституції в ній побачили, на що ми здатні. Тоді газети писали: “Дзюба сказав А”. А сам Іван Михайлович говорив – ми побачили, переконалися, яка у нас прекрасна, величезна країна, який великий наш народ, і як ми мало про нього знаємо... Отак почалася енциклопедія. Потім було рішення – на основі координаційного бюро, яке так потрошку-потрошку зростало (з трьох осіб стало п'ять, потім – десять), створити у складі НАН України Інститут енциклопедичних досліджень. До речі, Ярослав Степанович допоміг нам і на цьому етапі, він погодився стати директором-організатором інституту, пропрацювавши на цій посаді до початку 2008 року. А я був його заступником з наукової роботи... Треба сказати, що наш інститут виник не одразу. Від часу рішення про його створення до втілення документа в життя минув цілий рік. Переселилися ми у приміщення, де тепер працюємо, у 2005 році.

– Створення нового інституту, мабуть, було пов'язане і з добром працівників?

– Звичайно...

– За яким же принципом це робилося? Адже фахівців-енциклопедистів, настільки мені відомо, не готують ніде.

– Фаховість і досвід роботи в нашій галузі, звісно, важать багато. Та коли людині доручають таку багатогранну справу, велике значення має й її загальний світогляд, сказати б, патріотизм у ставленні до предмета роботи. Ми не тільки збираємо інформацію, опрацьовуємо тексти. За тисячами персоналій і понять справжній енциклопедист бачить рідну країну, Батьківщину... Газету чи журнал зазвичай не перечитують двічі. Зовсім інше – енциклопедія. З нею звіряються академік і школяр. Причому, багато разів і упродовж усього життя. Таким чином, спливає ще один критерій – відповідальність.

– Отже, Миколо Григоровичу, головні труднощі у творців ЕСУ вже позаду, і нині все іде, “як по маслу”...

– Насправді ітися, “як по маслу”, не може ніщо і ніде у принципі. Тим паче у нас, у доволі-таки складний для країни загалом та науки зокрема період. Творення енциклопедії має свою специфіку. Наш словниковий реєстр нараховує 89 тис. позицій. Він не закритий, весь час змінюється й доповнюється. Чому? Тому що енциклопедія має, так би мовити, антропологічний характер. Ми даємо дуже багато персоналій. З'являється новий видатний артист, спортсмен чи вчений – він тут же потрапляє до нашого реєстру. А скільки виникає нових громадських організацій, державних інституцій, наукових або культурних закладів! У міру своїх мо-

жливостей ми це також відображаємо, реагуємо на мінливість життя...

– Але ж таке відображення, напевне, має свої часові межі. Колись же ви кажете собі – годі, треба зупинитися, матеріалознавчу картину сформовано.

– Часові, як Ви кажете, межі організації основного матеріалу, звичайно, існують. Проте ми ніколи не зупиняємося у збиранні й опрацюванні нових даних про країну та її громадян. Те, що не охоплено головними томами, вийде згодом у додаткових. Енциклопедія рухається паралельно з життям. Не треба сприймати нашу роботу як щось одноактне. Крім головної електронної бази даних, у нас є ще так звана допоміжна, підрядна. Туди потрапляють матеріали про персоналії чи організації, які ми з тих чи тих причин раніше не знали. Дуже багато труднощів додає зміна назв установ, підприємств. Скажімо, київські “Більшовик”, “Червоний екскаватор”. З точки зору сучасної ідеології ці назви ніби треба змінювати. Для енциклопедиста ж вони є знаками історії. Переінакшення недержавних назв навряд чи виправдане. Адже і ЕСУ ми не розглядаємо як остаточний, кінцевий інформаційний продукт.

– Не розумію Вас. Хіба є думка видати щось грандіозніше?

– Щодо “грандіознішого”, то це Ваш епітет. Але плани про підготовку Національної Енциклопедії України у нас є. Отже, те, що ми робимо нині, можна вважати підґрунтям для створення цього видання. Вже існує його концепція, укладається відповідний словник... Головна відмінність майбутньої Національної Енциклопедії від теперішньої – ширша поняттєва база. Приблизно 90 відсотків статей ЕСУ присвячено Україні. Закордонного матеріалу в ній мало. А ось Національна Енциклопедія розповість нашому читачеві і про те, що вважають вартісним у Європі, Америці, інших частинах світу. Щоправда, у ній уже буде менше інформації суто української. Скажімо, в ЕСУ ви прочитаєте про всі наші річки завдовжки не менш, як 25 км. У Національній Енциклопедії цього вже не буде. Її девіз можна висловити так: найголовніше у нас і за кордоном. Це світ – очима українського науковця, мистецтвознавця...

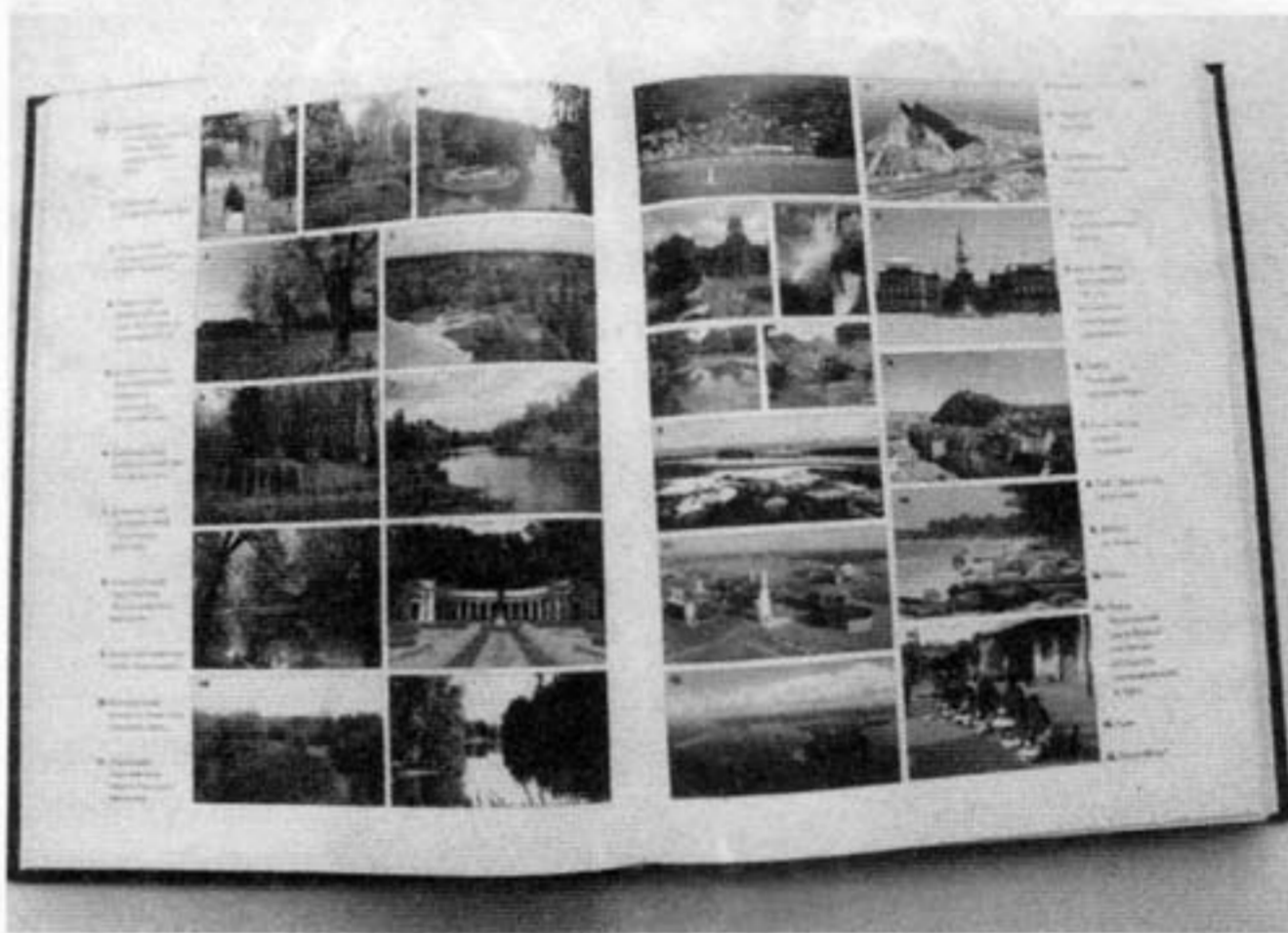
– А тепер, Миколо Григоровичу, з Вашого дозволу, повернімося до початку розмови. Можливо, я помиляюся, стверджуючи, що у нас, при такому хронічному безгрошів'ї, виходить так багато сумнівних енциклопедичних видань?

– Та ні! Коли я отримав довідкою інформацію з Книжкової палати України, що за 2004–2008 роки вийшло понад п'ятсот “енциклопедій”, то дуже здивувався. Навіть для такої великої держави, як наша, це багато. Тож і не дивно, що переважна більшість із них є аматорським продуктом. Але виходять і хороші видання. Наприклад, Юридична енциклопедія. Над нею працювали фахівці з Інституту держави і права НАН України. Або енциклопедія “Українська мова”, створена академічними інститутами української мови та мовознавства. Вона вже витримала три видання! Проте повторюю, рівень більшості сучасних “енциклопедичних видань” бажає кращого... З давніх-давен поняття “енциклопедія” асоціювалося з істиною в останній інстанції. От і експлуатують цю благородну, культурну звичку. Внаслідок маємо безліч видань, які не можна не те, що назвати енциклопедіями, а навіть достовірними довідниками. Із цим валом масвидаву, мабуть, треба якось боротися... Цензури тепер немає. Але чому б не протиставити цій повені ремісництва слово професійної літературної, наукової критики?

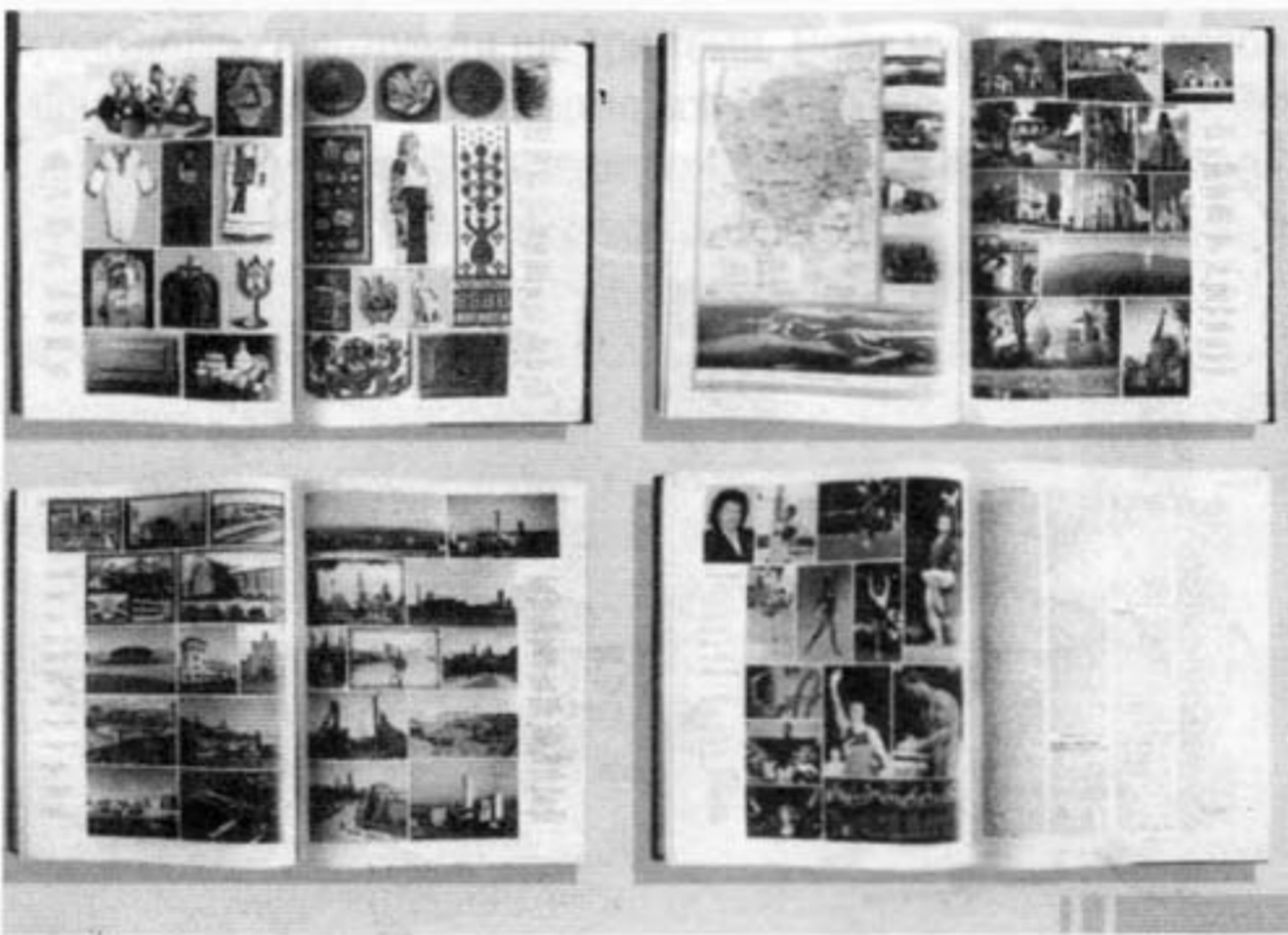
– Не знаю щодо наукової, а принципової літературної критики вже давно немає... Придбав я такий grosбух – УСЕ. Тобто Універсальний словник-енциклопедію. І дуже пошкодував. Поліграфія видання чудова, але інформація в ньому... Скажімо, звичний для нас лижний спорт тут називають... нартярським. Чому? На яких підставах? Або статті до персоналій. Про всесвітньо відомого українського селекціонера В.М. Ремесла – 5 рядків. А про футболіста Сергія Реброва – 13. Та невже цей спортсмен більше зробив для України, ніж творець багатьох вітчизняних сортів зернових культур? А головне – хліб і голи, то ж абсолютно нерівно-

цінні за своєю соціальною вагою поняття! Так що абсолютно з Вами згоден – справжню енциклопедію повинні робити фахівці, а халтуру, яка маскується під цією святою назвою, треба розвінчувати... До речі, яким чином Ви визначаєте енциклопедичну значущість персоналій чи явищ?

– В інституті працюють люди з досвідом. Багато чого ми можемо оцінити самі. Або користуючись іншими енциклопедичними джерелами. Проте всього знати неможливо. Отож звертаємося до визнаних фахівців, консультиємося. Наприклад, у галузі музичного мистецтва нам допомагає Іван Дмитрович Гамкало. Він сам колись працював у редакції УРЕ. Крім того, диригент, народний артист і дуже об'єктивна людина. Іван Дмитрович читає цей

Кольорові фотовкладки Енциклопедії.

розділ, пропонує свої зауваження. Коли йдеться про театр, покладаємося на історика у цій царині Ростислава Ярославовича Пилипчука, театрознавця Василя Туркевича... З астрономії наш консультант – академік Ярослав Степанович Яцків, з історії – академік Ярослав Дмитрович Ісаєвич. Без Ярослава Дмитровича я взагалі, мов без рук. Так що в кожному напрямі нас підстраховують авторитетні фахівці, і ми їм за це дуже вдячні. Адже робота консультанта, власне, безоплатна, на громадських засадах.

– А що найтяжче у Вашій справі?

– Знайти автора. Не кожен зможе перетворити первинний матеріал на статтю до енциклопедії. У нас лаконічність викладу необхідно поєднувати з усебічною оцінкою особи чи явища. Якщо є кілька думок, їх треба передати всі. Причому, стисло. То, я Вам скажу, нелегка праця... Інша проблема – не кожен має терпіння докопуватися до найменшого факту в бібліотеках, архівах, звіряти

або доповнювати наявні дані. Зрештою (тут мене, гадаю, підтримають у всіх творчих колективах) – брак хороших редакторів.

– О, це сьогодні величезна проблема! Молоді літредактори просто розгублюються перед сирими текстами, часом не знають, де, наприклад, у науково-популярній статті писати слово “сонце” з малої, а де – з великої літери. Надзвичайно туго в нас і з синонімією. Коли дивишся телевизор, тільки й чуєш – “гарна дівчина”, “гарний бізнес-план”, “гарний букет квітів”... А дівчину ж можна назвати красивою, букет – чудовим, бізнес-план – ґрунтовним... Але так, мабуть, куцо відредаговано, то й читають. Я вже не кажу про наголоси типу слова “донька” на останньому складі або сакраментальному “як би” замість нормального “ні-

третє, вважає М.Г. Железняк. Я ж особисто знаю редакції журналів, де електронний вихід у світ виник лише завдяки ентузіастам, які переконали керівництво піти на певні витрати і перебороти страх перед вірусами. А, приміром, на хорошому (російськомовному) сайті про Асканію-Нову є примітка, що він створений на громадських засадах, і адміністрація заповідника до цього ніякого стосунку не має.

Здавалося б, М.Г. Железняк, керівник проекту класичної, паперової енциклопедії, має обстоювати саме такий варіант. Та проте він із запалом говорив про Інтернет, надто у форматі “Вікіпедій”. Це не завадить традиційним енциклопедіям! Такий спосіб популяризації національних цінностей сьогодні найдешевший

Зустріч енциклопедистів із колегами з Молдови.

би”. І головне – лінуються заглядати в словники. Не те, що в сучасні, електронні, а навіть у старі, паперові...

– Були у нас гості з Молдови. Також розпочали видавати енциклопедію. І, уявіть собі, в них теж існує проблема професійного редактора. Кажуть, вирішити її можна хіба що так – поруч зі старим, досвідченим, посадити нового, молодого.

...У бесіді з М.Г. Железняком ми поступово підійшли й до Інтернету як джерела енциклопедичних знань. Зокрема про нашу країну. Нині дуже швидко розвивається електронна енциклопедія “Вікіпедія”. В ній величезний масив інформації багатьма мовами. Крім того, чимало сайтів мають розділ під назвою “Вікі”. Тут зосереджено найголовніші, до того ж, зазвичай, перевірені дані.

Так от у “Вікіпедії” статей, написаних українською мовою і про Україну дуже мало. Чому? Що тут на заваді – брак коштів, байдужість, елементарні лінощі? Очевидно, насамперед, друге й

і найпростіший. Адже з комп’ютеризацією населення, як і з його “мобілізацією” (від слова “мобілка”), у нас ніби все гаразд... Повертаючись до ЕСУ, Микола Григорович підкреслив – у найближчій перспективі на електронний шлях стане й вона. Тобто “у папері” енциклопедія видаватиметься. Водночас з’являться окремий сайт, “Вікіпедія”. Це, безперечно, прискорить поширення інформації, зібраної у кількох, порівняно дорогих, а, отже, не доступних для кожного, томах, яких, до того ж, вийде лише (затверджений наклад!) 10 тис. Одне слово, при всіх своїх недоліках Інтернет є могутньою підмогою і для енциклопедистів.

Бесіду вів Володимир ІВЧЕНКО

Знімки з архіву Інституту енциклопедичних досліджень НАН України